

Sammanfattning av studien

Den här studien utforskar hur och varför personer som identifieras som hutuer gjorde motstånd mot folkmordet riktat mot tutsierna i Rwanda 1994. Våldet ledde till fler än en miljon offer som mördades såväl i den privata sfären (till exempel i hem och trädgårdar) som på offentliga platser (till exempel i kyrkor, i öppna landskap, på sportarenor, skolor, sjukhus och kontor) (Des Forges, 1999: 4–11, 150–250; Lemarchand, 2008: 65; Straus, 2006:1).

Det är av stor vikt att många rwandier som tillhör den etniska gruppen hutu försökte motstå våldet. Motståndspraktiker som diskuteras här i studien varierar från att undvika att dras med i våldet till att öppet underminera folkmordets förövare. Motstånd mot morderna som skedde i Rwanda 1994 är angeläget att utforska i förhållande till kritiska reaktioner mot våldet. Den här studien gör således ett bidrag till akademisk forskning som tidigare har visat alltför ringa intresse för motstånd mot folkmord och folkmordsliknande situationer.

Tidigare studier av folkmord har ofta fokuserat på varför folkmordsrelaterat våld sker (Atje, 2013). I det sammanhanget läggs större vikt vid de maktstrukturer som anses ha lett till folkmord (Arendt, 2004: 429, 565). Dessutom fokuserar diskussionerna ofta på folkmord som ett brott mot internationell humanitär lag (Ruvebana, 2014; Schabas, 2009) och aktörerna betecknas som antingen förövare eller offer (Toten och Parsons, 2009). Avhandlingens bakomliggande rationalitet är på så vis att det motstånd som utforskas utmanar dikotomin mellan förövare och offer.

Få studier har utforskat motstånd mot folkmord, men det finns en del forskning som tittar på initiativ för att skydda potentiella folkmordsoffer (Sémelin, 2011; Nechama, 2013). Dessa skyddsinitiativ har dock sällan analyserats som en praktik i opposition till folkmord. I den här

avhandlingen utforskas skydd av folkmordsoffer som en särskild motståndspraktik mot våld, vars mål är att utmana våldspraktiker såsom fysisk skada eller mord, samt den dikotomiska uppdelningen i offer och förövare som våldet innebär.

Den här avhandlingen bygger på 37 intervjuer med rwandiska hutuer som motstod folkmordet 1994. Intervjuerna har utförts i olika delar av Rwanda i tre faser: juli–augusti 2014, juni–oktober 2015 och augusti 2016. Både ostrukturerade och semistrukturerade intervjuer bidrog till att behandla subjektiva tolkningar av praktiker och diskurser som motstått folkmordets förhärskande praktiker och diskurser.

Till att börja med förstår jag folkmord både som våldets förhärskande diskurs och praktik. De skapar och/eller stärker politiska, moraliska, fysiska, och andra typer av stereotyper och hierarkier, samtidigt som de bygger på makt som både produktivt och reproduktivt fenomen i binära identiteter. Motstånd som vanlig/kritisk praktik visar sig först i fyra ickevåldspraktiker, nämligen: (1) Undvikande, som täcker praktiker som informanterna tillgrip medan de försökte utmana folkmordets förövare och undvika att dras med i att själva behöva delta i eller begå mord. (2) Informanterna använde sina samhällspositioner, vilket blev tydligt i berättelser från yrkesmänniskor som motstod genom aktiva praktiker. (3) *Falsk lydnad*, som byggde på enklare praktiker som till exempel såväl lögnar och distraktioner som att ge sken av att man stödde folkmordets diskurser och praktiker. (4) Argumentation, som anses vara en öppnare form av motstånd mot våldet medan man också motsatte sig folkmordsdiskursen. För det andra nämns motstånd som en vanlig reaktion mot folkmord bland motståndets våldsamma taktiker/praktiker. Spontana situationer där mördare dödats, misshandlats, slagits eller hotats är relevanta i och med att de begripliggör lokalt begränsade (men aktiva) vanliga reaktioner mot förtryckande våld. Dessutom, hellre än att bygga på etablerade statliga maktstrukturer byggde våldsmotståndet på andra former av social auktoritet. Utöver detta uppstod dolda former av sådana praktiker samtidigt som de också understödde själva diskursen om motstånd som en alternativ maktkälla som stod till förfogande som en vanlig reaktion mot statligt understött våld.

Motståndet var tvunget att bryta mot förhärskande diskurser och praktiker – det vill säga folkmordsrelaterat våld. Detta bygger vidare på den subversiva formen av praktiken. Här syftar jag på det som informanterna för fram som motiv till sitt motstånd i det specifika våldssammanhanget. Informanterna delar berättelser och flertalet skildringar om kroppsliga uppoffringar på grund av man uppfattat våldet som generellt fenomen, inte som inriktat på tutsier i sig, utan som ett lokalt krig. I den utsträckning de kände det växande behovet att ingripa mot mördare som orosstiftare faller informanternas motiveringar inom tre kategorier: (1) trosbaserade motiv, (2) socialt konstruerade motiv och (3) andra personliga anledningar att motstå folkmordet. Kärnan i dessa motiv är identitetsskapande och studiens analys av dessa bygger på Foucaults tes om de förtryckta kunskapernas uppror. Foucaults betoning av förtryckta kunskaper träder tydligast fram där motstånd betraktas vara en avskild grupp av praktiker och diskurser mot både utfryssta personer och de som strävar efter att mörda dessa. Identitära perspektiv på motstånd mot folkmord har som mål att ta sig bortom den binära klassificeringen av hutu- och tutsietniciteter. I den utsträckningen bidrar dessa perspektiv till studier om både folkmord och motstånd.

I förhållande till litteraturen om folkmord hjälper de utforskade praktikerna – som varierar från ickevåldsamma till våldsamma motståndsformer – till att avgränsa repertoaren av praktiker som människor utförde mot folkmordets förhärskande diskurser och praktiker. Den breda repertoaren av praktikerna som individer tillgick när de motsatod folkmordets diskurser och praktiker kan samtidigt utmana och stödja perspektivet att folkmord är ett socialt fenomen i större utsträckning än som tidigare trots. Praktiker (och alternativa diskurser – som ses till exempel hos argument och motiv) kring våldsmotstånd bidrar till att de-/rekonstruera folkmordets handlingar och utövare. Studiens mål är att hitta ett sätt att betrakta folkmord som en sam-

mansättning av många olika praktiker. Avsikten är att fördjupa den befintliga kunskapen om vem som gjorde vad, var och varför i det våldsamma sammanhanget. Det som är nytt i jämförelse med tidigare forskning är att den här studien bygger vidare på kategorier av rwandier mot vilka folkmordet skedde 1994. Det vill säga att studien fördjupar den förenklade uppdelningen mellan offer och förövare. Den invecklade dialogen om diskurser och praktiker bidrar till att vidga vår förståelse om folkmord genom att erbjuda mer djup än frågor om *hur* och *varför* det skedde.

Vad gäller motstånd, tenderar forskare att fokusera på ickevåldsligt motstånd eller våldsamt motstånd. Jag har däremot granskat både motståndsformer och presenterat deras kopplingar i ett särskilt våldssammanhang. Informanterna har upprätthållit motstånd med hjälp av ickevåldspraktiker som till exempel att ljuga eller att repetera de förhärskande diskurserna och genom andra praktiker som distraherat mördare samtidigt som mördares handlingar underminerats. Jag belyser några exempel därav men jag har också identifierat några nya. Nya motståndspraktiker inkluderar mutning, att söka hjälp hos twaer (en rwandiska etnisk grupp som i mindre utsträckning var inblandad i folkmordet), att ge barn hutuidentiteter, att flytta eller hålla sig hemifrån, samt att nätverka med den dåtida rebellrörelsen Rwandiska patriotiska fronten (RPF). En tankeväckande upptäck i den här studien är att vissa hutuer som motstod det folkmordsrelaterade våldet var tvungna att repetera – och därmed stärka – folkmordsdiskursen för att motstå förhärskande våldspraktiker.

Den här studien grundar sig inte på en kartläggning av utförda praktiker, utan den belyser större risker som människor med bristande resurser tog till för att motverka det statligt understödda våldet. Motståndsstudier har tidigare behandlat identitet i diskussioner kring varför människor väljer motstånd. Den här studien diskuterar motiven bakom det. Det vill säga *varför* motstånd sker. Studien gör det på ett sätt som är nytt i jämförelse med tidigare forskning. Motståndspraktiker har tidigare betraktats som ett resultat av, till exempel, känslor (Goodwin, Jasper och Polletta, 2001; Baaz, Heikkinen och Lilja, 2017), klass (Scott, 1972, 1985), solidaritet (Baaz, Lilja, Schulz och Vinthagen,

2017), fattigdom (Bayat, 1997) eller lojalitet mot sig själv (Arvidson och Axelsson, 2017). I kapitel sju möts informanternas berättelser om trosbaserade anledningar till motstånd (huvudsakligen kristendomen och islam), socialt konstruerade roller (som moderskap, tjänstegrad och rang), och personlig bakgrund (som högre utbildning, yrke och familjeförhållanden). Detta belyser den identitetsskapande processen vars artikulering bidrar till den här studien inom motståndsstudier. Olika identitetsställningar och anledningen att motstå formar perspektivet att motstånd inte nödvändigtvis är en praktik hos människor i *subaltern*-ställning, vilket är perspektivet i andra studier (Lilja, 2007). I den här avhandlingen har detta perspektiv använts för att analysera hur motstånd (som motiveras av identitet) bygger på människor i positioner med bristande resurser – men inte nödvändigtvis människor i svaga eller *subaltern*-positioner.

Studien bidrar till forskningsfältet genom att lyfta "identiteter", vilket innebär att människors identifikationsprocesser och känsla för vem de är och vill vara, är viktigare för motstånd än tidigare forskning om ämnet har vidhållit. Det stöder i sin tur argumentet att studien hjälper oss att se motståndets praktiker/taktiker/strategier och motiv/diskurser som fenomen som inte nödvändigtvis är sammankopplade, vilket tidigare forskning menar. Vad gäller Rwanda, uppvisar beröringspunkterna mellan informanternas berättelser en typisk samhällslig kamp. En gång räknade jag närmare 925 inblandade människor (förövare, potentiella offer och många andra) som hade interagerat med de 37 informanterna under motståndet mot folkmordet. Att avindividualisera motståndet i Rwanda är både nytt och lämpligt för den här studien. Tidigare studier har gått miste om att fånga ett sådant djup som kan stärka förståelse för samtida samhällsprogram i folkmordets svallvågor. Sådana program har innefattat försoning, som sedan 2004 berikats med privata och statliga initiativ där man erkänner hutuer vars utomordentliga praktiker ledde till att tutsier räddats 1994. En framtida studie kan därför exempelvis vara långt mer histo-

riskt inriktad och fördjupa till följd därav undersökningar kring vad det betydde och kostade att motstå våldets extrema påtryckningar. Ett sådant förfarande skulle kunna skapa en starkare koppling mellan tidigare erfarenheter av folkmordet i Rwanda 1994 och samtida återhämtningsprogram.